

Terje Overland
Thomas Nordahl

RETT OG PLIKT TIL OPPLÆRING

Om fravær og
deltakelse i skolen

FAGBOKFORLAGET

RETT OG PLIKT TIL OPPLÆRING

Terje Overland
Thomas Nordahl

RETT OG PLIKT TIL OPPLÆRING

Om fravær og
deltakelse i skolen

FAGBOKFORLAGET

Copyright © 2013 by
Vigmostad & Bjørke AS
All Rights Reserved

ISBN: 978-82-450-2740-2
ISBN (trykt): 978-82-450-1128-9

Tilrettelagt for e-bok: John Grieg, Bergen
Forsidedesign ved forlaget
Forsidefoto: © Getty Images/Brasil2

Spørsmål om denne boken kan rettes til:
Fagbokforlaget
Kanalveien 51
5068 Bergen
Tlf.: 55 38 88 00 Faks: 55 38 88 01
E-post: fagbokforlaget@fagbokforlaget.no
www.fagbokforlaget.no

Materialet er vernet etter åndsverkloven.
Uten uttrykkelig samtykke er eksemplarframstilling
bare tillatt når det er hjemlet i lov eller avtale med Kopinor.

FORORD

Vi lever i et samfunn der kravet til kompetanse er stigende. I takt med økende krav til kunnskaper og ferdigheter er retten til opplæring endret fra 7 til 13 år de siste 50 årene. Uten formell utdanning er mulighetene for arbeid sterkt redusert. En stor del av ungdomsgruppa står i fare for å falle utenfor arbeidslivet fordi de mangler den kompetansen som etterspørres. Altfor mange unge slutter skolen før de har fullført det 13-årige løpet, eller de ikke oppnår studiekompetanse eller fagbrev. Selv om det har vært en sterk økning i antall unge som får slik kompetanse, er det fortsatt en betydelig andel som henger igjen. Det er en mager trøst at situasjonen er nokså lik i andre land vi kan sammenligne oss med.

Dette er en alvorlig situasjon i et land som har stigende behov for arbeidskraft i årene som kommer, og prognoser viser at innenfor flere sektorer kan det bli mangel på arbeidsfolk. Dessuten er det en personlig ulykke for den enkelte å bli stående utenfor det sosiale fellesskapet som arbeidslivet representerer. Spesielt vanskelig og utfordrende vil det være når dette skjer tidlig i livet. Selv om konsekvensene for den enkelte vil være forskjellige, er det overveiende sannsynlig at dette får negative følger både økonomisk og personlig.

Det er bred politisk enighet om å øke antall elever som fullfører det 13-årige skoleløpet i årene som kommer. Det er også enighet om at mange ulike virkemidler må settes inn for å nå målet om høyere gjennomstrømning i videregående opplæring. Blant annet må inn-

satsen ikke bare rettes mot den videregående opplæringen, men også mot forebyggende arbeid i grunnskolen. Det synes klart at tiltakene må rettes mot områder som skolens innhold, administrative forhold og den enkelte elev, men det er ikke enighet om hva disse endringene bør være.

Denne boka er et innspill i debatten om hvordan problemer knyttet til frafallet i skolen kan løses. Vårt standpunkt er at reformer vil være nødvendig, men ikke tilstrekkelig til å redusere frafallet i skolen. I tillegg mener vi at individrettede tiltak basert på en systemteoretisk tilnærming, er nødvendig. Det er i særlig grad tiltak overfor elever i risikosonen for frafall denne boka handler om.

INNHold

DEL 1

TILNÆRMINGER TIL DELTAKELSE

OG FRAVÆR I SKOLEN 10

KAPITTEL 1

Rett og plikt til opplæring..... 13

Elevers plikter i skolen..... 15

Fravær i skolen..... 17

Forståelse av utfordringene knyttet til læring, atferd
og fravær i skolen..... 21

Skolens betydning for det videre liv 27

KAPITTEL 2

Individet i fellesskapet..... 33

Inkludering 34

Tilpasset opplæring 39

Forholdet mellom individet og fellesskapet i skolen..... 41

Tilpasset opplæring og elever som sliter med fravær
og andre problemer i skolen..... 42

Realisering av elevenes potensial for læring..... 45

KAPITTEL 3

Teoretiske perspektiver på ugyldig fravær 49

Individperspektivet: Ugyldig fravær knyttes
til forhold ved individet 50

Sosialiseringperspektivet: Foreldrenes og kameratenes betydning.....	51
Aktørperspektivet: Ugyldig fravær knyttes til rasjonelle valg som eleven gjør	55
Systemteoretisk perspektiv: Et samlende perspektiv på ugyldig fravær og frafall i skolen.....	63

KAPITTEL 4

En sosialøkologisk modell.....	73
Bronfenbrenners sosialøkologiske modell.....	74
Opprettholdende faktorer.....	77
Kommentar til faktorområdene.....	79
Beskyttelses- og risikofaktorer	86
Kritiske refleksjoner om bruk av konkrete arbeidsmodeller	90

DEL 2

PEDAGOGISKE STRATEGIER OG TILTAK..... 94

KAPITTEL 5

En systemorientert analysemodell.....	97
Fra kaos til oversikt.....	97
Systemisk arbeid i skolen	100
Systemisk endringsarbeid og kompetanse	113
Oppsummering.....	114

KAPITTEL 6

Generelle tiltak – klasseledelse og relasjonen mellom elev og lærer.....	117
Forståelse av klasseledelse.....	118
Strategisk og situasjonsbestemt ledelse	120
Styring av undervisning	121
Struktur i undervisningen	123
Regler og regelhåndhevelse	124
Klasseledelse og foreldresamarbeid	126
Relasjonen til læreren er avgjørende for både elev og lærer....	128
Elever med et dårlig forhold til læreren	133

Et dårlig forhold til kontaktlærer indikerer at eleven har mange problemer i skolen.....	138
---	-----

KAPITTEL 7

Spesifikke tiltak for økt deltakelse og læring	141
Forklaring på hvorfor noen elever ikke fullfører skolen	142
Identifisering av elever i risikozonen for frafall.....	143
Tiltak mot frafall.....	146
Utfordringer ved implementering av tiltak	152
Programmet Check and Connect.....	156

KAPITTEL 8

Skreddersydde tiltak	161
Eksempel 1: Intervensjoner ved en ungdomsskole	162
Eksempel 2: Tiltak overfor elever som har mye ugyldig fravær	172

Vedlegg 1	193
Vedlegg 2	197
Vedlegg 3	199
Litteratur	201

DEL 1

TILNÆRMINGER TIL DELTAKELSE OG FRAVÆR I SKOLEN

Mange elever fullfører ikke videregående opplæring, og disse ungdommene vil i stor grad ha redusert mulighet til å komme inn på arbeidsmarkedet. Det er alvorlig for den enkelte ungdom som blir stående utenfor arbeidslivet. Det kan hevdes at for disse er livet på vent, noe som kan få betydelige psykiske konsekvenser i tillegg til økonomiske. I tillegg har frafall i videregående opplæring negative nasjonale konsekvenser. Ungdom som står utenfor yrkeslivet, er uproduktive og representerer store utgifter for samfunnet i en tid der behovet for arbeidskraft er stort, men der mulighetene for ufaglærte er små. Derfor er det i dag sterke nasjonale føringer om å øke andelen elever som fullfører det 13-årige skoleløpet. Dette er det bred politisk enighet om.

Kapittel 1 i boka handler om rett og plikt til skolegang og hva det innebærer for den enkelte. I kapittelet drøftes skolens samfunnsmandat og de rettigheter og forpliktelser som er knyttet til skolegang i Norge. Alle elever i grunnskolen og i videregående opplæring har visse forpliktelser overfor skolen. Disse forpliktelsene er ofte utydelige for elevene fordi kontrakten mellom skolen og eleven ikke er eksplisitt. I kapittelet diskuteres det om det er mulig å gjøre kontrakten mer tydelig. Kapittelet handler videre om konsekvenser av å falle ut av skolen og ikke oppnå kompetansegivende utdanning. Gjennom forskning vet vi en god del om hva konsekvensene kan bli for den enkelte og for samfunnet. Sentrale data blir her presentert og drøftet.

Kapittel 2 dreier seg om fellesskapets betydning for den enkelte elev innenfor rammen av en inkluderende skole. Drøfting av prinsippet om inkludering har en sentral plass i kapittelet.

I kapittel 3 drøftes ulike teoretiske perspektiver på ugyldig fravær i skolen. Særlig vektlegges et systemteoretisk perspektiv, og det argumenteres for at det er i et systemteoretisk perspektiv utfordringene med ugyldig fravær best kan møtes. Perspektivet videreføres i kapittel 4 der det redegjøres for en modell for systemarbeid i skolen.

1

RETT OG PLIKT TIL OPPLÆRING

Alle barn og unge i Norge har rett og plikt til opplæring. I ti år av vårt liv har vi rett og plikt til å gå i grunnskolen, og vi har rett til tre år til i videregående opplæring. Samfunnet har bestemt at alle barn og unge skal ha undervisning eller opplæring omtrent fem dager per uke i de viktigste årene for læring og utvikling. Sett utenfra kan vi si at kravet er en sterk inngripen i det enkelte menneskes frihet og mulighet for å velge. Denne retten og plikten har sin bakgrunn i at skolen skal bidra til læring og utvikling som både den enkelte er tjent med og samfunnet har nytte av. Utdanningssystemet skal bidra til at vårt demokratiske velferdssamfunn føres videre, og til at det enkelte barn utvikles som menneske. Det kan argumenteres for rett og plikt til skolegang ut fra at både den enkelte og samfunnet er tjent med det.

Skolen har en dannelsesfunksjon for individet og en instrumentell funksjon for samfunnet (Slagstad 2000). Dannelsesfunksjonen skal bidra til faglig læring og ikke minst personlig vekst og god sosial utvikling. Skolefagene kan i en slik sammenheng betraktes som kulturelle redskaper som gjør det mulig for oss å delta aktivt i samfunnet. Vi skal gjennom skolegangen bli dannet som mennesker slik at vi både kan ta vare på oss selv og andre. Den instrumentelle funksjonen eller oppgaven til skolen er å produsere kunnskap som samfun-

net senere kan nyttiggjøre seg. Skolen skal utvikle kunnskaper og ferdigheter hos elevene, som kan dekke de behov samfunnet har for arbeidskraft og utvikling av nye arbeidsplasser i både privat og offentlig sektor. Samlet kommer disse funksjonene og oppgavene til skolen klart til uttrykk i formålsparagrafen i opplæringsloven, der det blant annet heter at:

Opplæring i skole og lærebedrift skal, i samarbeid og forståing med heimen, opne dører mot verda og framtida og gi elevane og lærlingane historisk og kulturell innsikt og forankring.

Elevane og lærlingane skal utvikle kunnskap, dugleik og holdningar for å kunne meistre liva sine og for å kunne delta i arbeid og fellesskap i samfunnet.

Disse funksjonene eller oppgavene som skolen skal dekke for individet og fellesskapet, er ambisiøse, og de innebærer en sterk inngripen i alle menneskers liv. Når en så stor del av vårt liv skal tilbringes i skolen, så forplikter det skolen til å levere en opplæring som alle elever vokser på og har nytte av. Lista er lagt høyt, og innebærer at alle barn og unge i prinsippet bør få utnyttet eller realisert hele sitt potensial for læring og utvikling i skolen. De bør møte en skole med et hensiktsmessig læringsmiljø og en god og differensiert undervisning. Elevene skal møte lærere som respekterer dem og viser forståelse for den enkeltes særpreg, og alle elever skal inkluderes i et fellesskap der de kan oppleve vennskap og utvikle seg godt sosialt.

Dessverre er det ikke alle elever som opplever en skole som realiserer de ambisiøse målene som er satt. For noen elever er læringsutbyttet svært utilfredsstillende, og enkelte elever går ut av grunnskolen uten funksjonelle ferdigheter i lesing, skriving og regning. Andre elever opplever regelmessig mistriksel, mobbing og utstøting fra fellesskapet. Enkelte elever opplever skolen som så problematisk at de vegrer seg for å møte opp; de skulker, er skolevegrere eller har generelt et svært høyt fravær. For disse barn og unge realiseres ikke målene for skolen, og plikten til deltakelse kan gi dem erfaringer som får negative konsekvenser for det videre liv. Når ikke skolen klarer å

legge til rette for at elevers muligheter realiseres, kan konsekvensene bli svake kunnskaper og ferdigheter og en hemmet utvikling. Et slikt resultat er ikke bare et problem for den enkelte elev, men også lærere og skoleledere vil i tilknytning til dette oppleve store utfordringer i hverdagen. De fleste lærere og skoleledere vil stadig oppleve å møte en rekke pedagogiske utfordringer som det ikke finnes enkle løsninger på.

Retten til opplæring er blant annet regulert av prinsippet om tilpasset og likeverdig opplæring. Dersom opplæringstilbudet ikke er i samsvar med elevens evner og forutsetninger, kan det hevdes at retten til opplæring i skolen ikke er innfridd fullt ut.

Elevers plikter i skolen

En rettighet kan alltid kobles sammen med en plikt. I tidligere tider var sammenhengen mellom rettigheter og forpliktelser langt tydeligere enn i dagens samfunn (Eidsvåg 2004). Eidsvåg hevder at frihet og forpliktelser er to aspekter ved det å være menneske. Barn og unges rettigheter i skolen er godt forankret i lover og forskrifter, og det hersker liten tvil om hva dette handler om. Mindre fokus er det på hvilke plikter som følger av retten til opplæring i skolen. Spørsmålet er om det forholder seg slik at frihet, med stadig større tilfang av rettigheter, må møtes med flere og tydeligere plikter.

En plikt er en konstruksjon som i sitt vesen representerer etiske verdier. En verdi er noe som vi anser som viktig for oss, og som vi gir vår tilslutning. Et eksempel på en verdi som de fleste i vårt samfunn gir sin tilslutning, er ytringsfriheten. Andre verdier kan være omsorg, barmhjertighet og tillit. Den danske filosofen Løgstrup (1957) hevder at tillit er en grunnleggende verdi i alt menneskelig fellesskap. Gjennom åpenhet utvikles tillit mellom barn og foreldre og mellom elever og lærere. Han mener det er en etisk fordring at voksne bidrar til at barn og unges tillit utvikles. Et poeng er at etablering av tillit ikke kan skje uten at også barn og ungdom bidrar på en forpliktende måte. Mangel på gjensidige forpliktelser gir utviklingen av tillit dårlige vekstvilkår.

Med grunnlag i blant annet våre verdier velger vi atferd i ulike situasjoner. Sterke verdier medfører gjerne forpliktelser. En plikt er ofte lite lystbetont, men den velges likevel fordi vi har forpliktet oss. Eksempelvis kan elever som sliter på skolen, likevel gå dit fordi de opplever en forpliktelse til å gjøre det. Det er klart at de verdier barn lærer og hva de lærer om forpliktelser, er nært knyttet til oppdragelsen i hjemmet. Dersom foreldre er ensidig opptatt av hvilke rettigheter barnet har i skolen, og ikke av egne plikter, er det sannsynlig at barnet lærer disse holdningene og viderefører dem i sitt eget liv.

Vårt ståsted er forankret i at individet i fellesskapet både har rettigheter og plikter. Jo flere rettigheter elever har i skolen, jo større frihet har de. Desto viktigere er det at friheten har motsvar i forpliktelser. I grunnskolen er retten og plikten til opplæring koblet sammen. Sammenkoblingen utgjør en juridisk forankret forpliktelse som er udiskutabel og som representerer en juridisk bindende kontrakt mellom skolen og foreldrene. I videregående opplæring svekkes denne kontrakten fordi foreldrenes oppdragerrolle endres i og med at den unge har mer ansvar for egne valg. Kontrakten mellom eleven, foresatte og skolen er nå psykologisk i stedet for juridisk. Unges rett til opplæring står fast, men pliktdelen er utydelig og lite eksplisitt. De fleste elever forplikter seg på en slik uskrevet kontrakt, og de følger skolens regler om tilstedeværelse og deltakelse. Men det gjelder langt fra alle. Etter vår mening burde den psykologiske kontrakten skriftliggjøres i større grad for alle elever; ikke minst for elever som står i fare for å falle ut av skolen. Eleven har søkt om opptak i videregående opplæring, fått plass og takket ja til den. I denne aksepteringen ligger det en forpliktelse til å innfri de forventninger til deltakelse og arbeidsinnsats som skolen har til den enkelte.

Opplæringsplikten innebærer at eleven skal delta i opplæringen. Derfor er det viktig at plikten til deltakelse i opplæringen understrekes gjennom hele skoleløpet.

Fravær i skolen

Stort fravær er en betydelig risikofaktor for senere frafall i skolen. Dette er en av grunnene til at Utdanningsdirektoratet har bestemt at alt fravær skal registreres, og at alle skoler skal ha et forsvarlig system for føring av fravær (Rundskriv 1-2010). Bestemmelsen er regulert av § 3-41 og § 3-47 i lov om grunnskolen og den videregående opplæring, og gjelder alt fravær. Det vil si at både dokumentert og uokumentert fravær skal registreres. Fravær skal føres på vitnemålet fra og med 8. årstrinn, og det skal føres i dager og timer. Det gjøres klart at enkelttimer ikke kan gjøres om til hele dager. Grunnen til det er at fravær i enkelttimer gir annen informasjon enn fravær hele dager.

Eleven kan kreve at inntil 10 dager i et opplæringsår ikke blir ført på vitnemålet. Opplæringsplikten i grunnskolen gjør at det kun er to typer dokumentert fravær som godtas og som er gyldig. Annet fravær regnes som ugyldig. Fraværet må enten ha helsemessige årsaker eller skyldes innvilget permisjon etter opplæringslovens § 2-11. I videregående opplæring kan fravær som skyldes følgende forhold, strykes dersom dette er dokumentert:

- Helse- og velferdsgrunner
- Arbeid som tillitsvalgt
- Politisk arbeid
- Hjelpearbeid
- Lovpålagt oppmøte
- Representasjon i arrangement på nasjonalt eller internasjonalt nivå

Fravær som skyldes helsegrunner, skal dokumenteres med legeerklæring. Slikt fravær må vare mer enn tre dager, og det er kun fravær fra og med fjerde dag som kan strykes. For elever som har en kronisk sykdom eller funksjonshemning, kan fravær strykes fra første dag.

I denne boka vil vi i hovedsak bruke *ugyldig fravær* som samlebetegnelse for alle typer fravær som ikke er dokumentert og ikke faller innenfor de bestemmelser som det er redegjort for ovenfor. I tillegg til fravær som skulk og skolevegring omfatter ugyldig fravær også forsentkomming, slik vi bruker begrepet. Som tidligere påpekt kan

alle elever med stort fravær komme i faresonen for frafall før fullført videregående opplæring. Om fraværet juridisk sett er gyldig eller ugyldig, spiller ingen vesentlig rolle i denne sammenhengen. Det kan også hevdes at klare regler for hva som er gyldig og ugyldig fravær, er en nødvendig, men ikke tilstrekkelig betingelse for å redusere fravær fra undervisningen. Denne boka handler i hovedsak om fravær som er ugyldig, og om hva som kan gjøres for å øke nærvær og deltakelse i skolen for denne gruppen elever.

Skulk og skolevegring – to ulike forståelsesmodeller for ugyldig fravær

Elever som er ugyldig borte fra undervisningen, omfatter ulike problematikk. Det er derfor nødvendig med en begrepsavklaring for å kunne differensiere ulike former for ugyldig fravær. Her skal oppmerksomheten rettes mot elever som skulker skolen, og elever som vegrer seg for å gå på skolen.

Skulk er et begrep som gjelder elever i grunnskolen, fordi skulk er knyttet til en plikt til skolegang. I prinsippet er det likevel ingen forskjell mellom skulk i grunnskolen og ugyldig fravær i videregående opplæring, men fordi en rett til opplæring innebærer en svakere forpliktelse om nærvær i videregående opplæring, er ugyldig fravær en bedre betegnelse her. Elever som skulker, er borte fra undervisningen uten noen akseptabel grunn. Akseptabel grunn er når skolen har gitt eleven fri, eller når foreldrene bekrefter at fraværet skyldes sykdom eller andre akseptable årsaker. Berg, Butler, Franklin, Hayes, Lucas og Simms(1993) poengterer at skulk er ugyldig fravær der årsaken peker mot atferdsvansker, og at det derfor ikke trenger å foreligge psykiske vansker. Skulk er derfor et begrep som retter oppmerksomheten mot atferd, det vil si det faktum at eleven ikke møter på skolen.

Grunnen til at elever skulker, er at de av ulike årsaker ikke vil delta i undervisningen. Dette kan blant annet handle om lav trivsel i klassen, at de er i opposisjon til autoriteter, svak skolemotivasjon, manglende faglig mestring, høy stressbelastning i tillegg til forhold knyttet til skolen og undervisningen samt hjemmeforhold (Befring 1994; Løvereide 2011). Et sentralt poeng er at elever som skulker,

velger bort skolen til fordel for andre gjøremål. Paradoksalt nok viser noe forskning at elever som skulker, ofte trives bra på skolen, samt at de har et ønske om å fortsette i videregående opplæring etter grunnskolen (Mounteney og Johannessen 2009). Dette kan tyde på at mange elever som skulker skolen, har en ambisjon om videre utdanning selv om de i nåværende situasjon velger å være mye borte fra undervisningen.

De fleste barn går på skolen uten problemer selv på dager der de heller ville gjort noe annet. For barn som vegrer seg for å gå på skolen, forholder det seg annerledes. For dem medfører nærvær på skolen så stort følelsesmessig ubehag at de har vansker med å møte på skolen (King og Bernstein 2001). Skolevegring er en tilnærming til ugyldig fravær som i større grad retter oppmerksomheten mot emosjonelle forhold. Tidligere ble betegnelsen *skolefobi* brukt om barn som ikke går på skolen fordi de ikke tør, og betegnelsen ga assosiasjoner om et sterkt innslag av angst på linje med andre typer fobier. Skolefobi ble slik assosiert med psykiske problemer, men å betrakte fenomenet på en slik måte gir et forkjært bilde av årsaksforholdene som er langt mer sammensatte ut fra den kunnskap som foreligger i dag.

Begrepet skolevegring omfatter en noe bredere forståelse enn fobi, men fokuset er fortsatt sterkt på individet. Alle barn som vegrer seg for skolegang, sliter med kroppslige reaksjoner som for eksempel hodepine, kvalme, magevondt, skjelvinger eller søvnvansker (Ingul 2005). Skolevegring kan forekomme på alle trinn i skolen.

Omfanget av ugyldig fravær i skolen

Forskning om skolefravær og skulk er lite omfattende i Norge selv om problematikken er viktig. Det er flere årsaker til dette. En viktig grunn er knyttet til den manglende enhetlige begrepsbruken gjennom begreper som skolevegring, skulk, skolefobi og ugyldig fravær. Videre eksisterer det ikke noen sentral database som tallfester omfanget av fravær i skolen. De data som foreligger, stammer i hovedsak fra undersøkelser fra enkelte skoler som til dels har ulik praksis når det gjelder fraværsregistrering. Dette gjør det vanskelig å få et reelt bilde av omfanget av ugyldig fravær i skolen. Likevel vil ulike undersøkel-